

ตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ศิลปกรรมและจารึกขึ้นสำคัญของลุ่มน้ำระยองสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์
GILDED LACQUERED BUDDHIST MANUSCRIPT CABINET OF WAT BAN KAO:
ART AND INSCRIPTION OF RAYONG RIVER BASIN IN EARLY RATTANAKOSIN PERIOD

ประภัสสร ชูวิเชียร* PRAPHAT CHUVICHEAN*

บทคัดย่อ

วัดบ้านเก่า อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง เป็นวัดโบราณในลุ่มน้ำระยองที่มีศิลปกรรมสำคัญจำนวนมาก หนึ่งในนั้นจากการสำรวจได้พบตู้พระธรรมลายทอง มีจารึกฐานตู้ระบุว่าสมภารวัดบ้านเก่าสร้างขึ้นตรงกับวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2333 สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลายรดน้ำประดับฝาตู้เป็นภาพทศชาติชาดก และผนังตู้เป็นภาพการปลงอัฐิกรรมฐานและภาพป่าหิมพานต์ที่เชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งในเรื่องอุเทนชาดก ซึ่งโครงสร้างภาพดังกล่าวคล้ายกับตู้พระธรรมบางใบในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ฝีมือการวาดมีลักษณะประณีตแต่บางจุดมีความเป็นพื้นถิ่น เทคนิคการเล่าเรื่องลำดับตามแนวตั้งของตู้ ตัวละครค่อนข้างใหญ่ มีรายละเอียดของภาพมากขึ้น ใช้ทิวทัศน์ ไร่นา พืชพรรณไม้เป็นเส้นแบ่งฉากเรื่องออกจากกันโดยไม่ปรากฏเส้นสันเขา มีความพิเศษในการเลือกภาพเล่าชาดกบางเรื่องเช่นมโหสถชาดกตอนสนทนากับนางอมรเทวีซึ่งต่างจากจิตรกรรมแห่งอื่น ๆ บทความนี้มีจุดประสงค์ที่จะวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของตู้พระธรรมใบดังกล่าวร่วมกับข้อความจารึกฐานตู้เพื่อประกอบเป็นหลักฐานในการศึกษารูปแบบงานศิลปกรรมและจิตรกรรมในระยะแรกเริ่มของศิลปะรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในหัวเมือง รวมทั้งยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำคัญที่ยืนยันการมีตัวตนของชุมชนในลุ่มน้ำระยองที่สืบจากสมัยอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ชัดเจนมากขึ้น

คำสำคัญ : ตู้พระธรรม/ วัดบ้านเก่า/ ลุ่มน้ำระยอง/ ลายรดน้ำ/ จารึกสมัยรัตนโกสินทร์/ ศิลปกรรมไทย

*รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, chuvichean_p@su.ac.th.

*Associate Professor Dr. Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, chuvichean_p@su.ac.th.

Received 06/03/2566, Revised 08/05/2566, Accepted 10/05/2566

Abstract

Wat Ban Kao, Ban Khai District, Rayong Province is an ancient temple in the Rayong River Basin that have found many important art. One of them from the survey found a gilded lacquered Buddhist manuscript cabinet. The inscription on the base of the cabinet stating that the abbot of Wat Ban Kao was built in 2333 B.E. (1790 A.D.), in the reign of King Rama I of the Rattanakosin period. The gold gilded mural painting adorn the cabinet depicting the Ten Jataka image, the meditation of Asubha-Kammatthana and the Himavanta Forest that is believed to be part of the Udena Jataka story. The composition of mural is similar to some gilded lacquered cabinets in the Thonburi and Rattanakosin periods. The craftsmanship of the painting looks finely, but some points are local. The painting vertically sequence narrative along the cabinet shape by three sides. The characters are quite big and more details in the picture, using scenery, mountain ranges, and trees as a line dividing the scene from each other without appearing a delineation line. There is a specialty in selecting some Jataka paintings, such as scene of Mahosot(Maha Ummagga Jataka) conversations with Amaradevi, which are different scene from other mural paintings for this Jataka. This article aims to analyzed artistic together with the inscription on the cabinet, for dating the artistic and gold lacquer painting on this cabinet could be used as a basis for studying mural painting styles in the early period of Rattanakosin art. It is also an important historical evidence confirming the existence of communities in the Rayong River Basin from the Ayutthaya period down to the Rattanakosin period in late 18th Century A.D.

Keywords: Gilded lacquered Buddhist manuscript cabinet/ Wat Ban Kao/ Rayong River Basin/ Mural painting/ Rattanakosin period inscription/ Thai Art

วัดบ้านเก่า ชุมชนดั้งเดิมลุ่มน้ำระยอง

ระยองเป็นจังหวัดที่เต็มไปด้วยมรดกทางศิลปวัฒนธรรม หากแต่ผู้คนทั่วไปรู้จักระยองเพียงแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ด้วยความร่วมมือระหว่างคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กับบริษัท พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน) (PTT GC)¹ ในการทำงานสำรวจแหล่งศิลปกรรมพื้นที่ลุ่มน้ำระยอง-ประแสระหว่างปี 2561-2563 ได้ค้นพบหลักฐานงานศิลปกรรมอยู่ในพื้นที่จำนวนมากและบางชิ้นมีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ศิลปะด้วย ดังเช่นตู้พระธรรมลายรดน้ำใบหนึ่งซึ่งพบที่วัดบ้านเก่า อ.บ้านค่าย นี้ด้วย

วัดบ้านเก่า ตั้งอยู่ริมแม่น้ำระยองในตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง คงเคยเป็นวัดสำคัญในลุ่มน้ำระยองมาก่อน โดยประวัติของวัดบ้านเก่าค่อนข้างคลุมเครือในลักษณะของนิทานท้องถิ่น แต่ก็มีความสำคัญในฐานะมุขปาฐะที่สะท้อนความเป็นมาของโบราณสถานจึงขอสรุปใจความมาไว้เพื่อสืบต่อเรื่องราวนี้เอาไว้ โดยกล่าวกันว่าเคยเป็นวัดร้างมาก่อนเพราะเมื่อราว 500 ปีมาแล้วมี “พวกขอม” มารุกราน ผู้คนอพยพหนีไปยังนครราชสีมาจนรกร้างมีสัตว์ป่ามาอาศัยในโบสถ์ ต่อมามีคนที่นี่ไป ได้บวชเป็นพระกลับมาจำพรรษาที่วัดนี้ซึ่งมีชื่อว่า “วัดน้ำวงเวียน ตะเคียนเจ็ดต้น” หรือวัดนอก คือ “หลวงพ่อบ้าน” กับอีกรูปคือ “ท่านพ่อครุฑ” ต่อมาหลวงพ่อบ้านย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านค่าย และในสมัยหลังได้มีการสร้างวัดอีกแห่งใกล้กันชื่อ วัดทองทาราม หรือวัดใน พอมาถึงสมัย “ท่านพ่อโต” เป็นเจ้าอาวาสจึงได้รวมวัดทั้งสองเป็นวัดเดียวกันในชื่อ “วัดบ้านเก่า”² เรื่องราวดังกล่าวเมื่อผนวกกับข้อมูลจากวรรณกรรมนิราศเมืองแกลงที่สุนทรภู่ระบุไว้ว่าได้เคยมาค้างแรมที่บ้านเก่า เมื่อคราวเดินทางไปยังเมืองแกลงประมาณ พ.ศ. 2349³ จึงอาจตีความได้ว่าพื้นที่นี้คงเป็นชุมชนมาแล้วตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนปลาย หรือระยะแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ และหลักฐานศิลปกรรมของวัดบ้านเก่าที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นข้อมูลสำคัญที่ยืนยันถึงการมีตัวตนของชุมชนและวัดบ้านเก่าได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นรวมถึงเชื่อมโยงให้เห็นภาพของพัฒนาการบ้านเมืองของลุ่มน้ำระยองที่เติบโตขึ้นเมื่อช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมาด้วย

ศิลปกรรมสำคัญของวัดบ้านเก่าคืออุโบสถขนาดเล็กแบบมี “จันทับ” หรือเพิงลาดด้านหน้าแบบสถาปัตยกรรมอยุธยาตอนปลาย เจดีย์ทรงเครื่องขนาดใหญ่ (ภาพที่ 1) หอไตรทรงไทยกลางสระน้ำที่สวยงาม นอกจากงานก่อสร้างแล้วยังได้พบงานช่างที่เป็นประณีตศิลป์ประูปการสร้างคือตู้พระธรรมลายรดน้ำซึ่งนับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่สำคัญมากของเมืองระยอง

1. บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งจากโครงการคลังข้อมูลสารสนเทศศิลปวัฒนธรรมระยอง (RAYONG CULTURAL DATABASES AND INFORMATICS) โดยเป็นความร่วมมือระหว่างคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กับบริษัท พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน) (PTT GC) ระหว่างปี พ.ศ. 2561-2565

2. อำนาจ มณีแสง, “วัดบ้านเก่า,” ใน เบญจสิลา (ระยอง : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดระยอง, 2540), 12-13.

3. สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : เสริมวิทยบรรณาคาร, 2518), 81.

ภาพที่ 1 อุโบสถและเจดีย์วัดบ้านเก่า อ.บ้านค่าย จ.ระยอง
ที่มา : ผู้วิจัย

ศิลปกรรมของตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

ตู้พระธรรม หมายถึงตู้ไม้ที่ต่อขึ้นสำหรับใช้เก็บเอกสาร โดยเฉพาะคัมภีร์ทางศาสนาและความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งส่วนใหญ่ถูกรักษาไว้ในวัดวาอารามของชุมชนเนื่องจากในโลกยุคจารัตน์นั้นสังคมไทยมีสถาบันสำคัญคือวัดที่รวบรวมสรรพวิชาความรู้และเป็นสถาบันที่รัฐใช้ในการควบคุมดูแลกำลังคนในพื้นที่ต่าง ๆ ในเครือข่ายอำนาจ ดังนั้นการสร้างตู้พระธรรมจึงถือเป็นสัญลักษณ์ของการเก็บรวบรวมความรู้ที่ชุมชนนั้นมีโดยอาจเชื่อมโยงกับการปกครองและศิลปวัฒนธรรมจากส่วนกลาง เห็นได้จากรูปแบบของตู้พระธรรมที่พบในวัดต่าง ๆ ตามหัวเมืองเป็นแบบเดียวกับที่ปรากฏในราชธานีด้วย

รูปแบบทั่วไปของตู้พระธรรมที่ปรากฏในศิลปะอยุธยา-รัตนโกสินทร์หรือในกลุ่มน้ำเจ้าพระยานั้นมักเป็นตู้สี่เหลี่ยมทรงสูง มีขาสี่มุม บานประตูจะอยู่ด้านหน้าเป็นสองบาน ฝาปิดทึบสามด้าน บางครั้งอาจมีการทำลิ้นชักไว้ส่วนเชิงตู้ ดังนี้แล้วงานประดับตู้มักเป็นการลงรักปิดทองหรือเขียนลายทอง (ลายรดน้ำ) เป็นภาพประดับหรือภาพเล่าเรื่องทางศาสนาเพื่อสะท้อนรสนิยมของผู้สร้างเพราะส่วนใหญ่ตู้พระธรรมเหล่านี้เชื่อว่าอาจเคยเป็นตู้ใส่สมบัติส่วนตัวของผู้มั่งมีสมัยโบราณแล้วถูกถวายเป็นพุทธบูชาหรือมีฉะนั้นก็สร้างขึ้นเพื่อเก็บคัมภีร์โดยตรงจึงมักมีชื่อเรียกตู้พระธรรมที่เขียนลายเช่นนี้ว่า ตู้ลายทอง หรือ ตู้ลายก้ามปู ตามกรรมวิธีประดับ

รูปแบบตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

ตู้พระธรรมลายทองของวัดบ้านเก่า (ภาพที่ 2) เชื่อว่าน่าจะเคยประดิษฐานอยู่บนหอไตรกลางน้ำทางทิศเหนือของวัด เป็นตู้ชาหุม (ขาเหลี่ยมตรง) สภาพสมบูรณ์ ลงรักปิดทองเป็นลายรดน้ำสามด้าน ฝาด้านหลังทาร์กสีดำทึบ เชิงตู้สามด้านเป็นหูช้างขอบหยักวงโค้งเขียนลายก้านขดนกคาบออกเถาหัวนกหัวครุฑ บานประตูและผนังตู้ 3 ด้านเขียนภาพลายทองบนพื้นดำ (ลายรดน้ำ) หน้ากระดานฐานตู้เป็นลายประจายามก้ามปู ภาพลายรดน้ำเล่าเรื่องเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นเนื้อหาตามพื้นที่บนตู้ดังนี้

ภาพที่ 2 ตู้พระธรรมลายทองวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพเล่าเรื่องลายรดน้ำบนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

1. ภาพทศชาติชาดก (ภาพที่ 3) บานตู้ด้านหน้าเขียนภาพเล่าเรื่องทศชาติชาดกเรียงลำดับเริ่มจากด้านล่างขึ้นบน บานประตูฝั่งซ้ายเป็นเรื่องเตมียชาดกถึงมโหสถชาดก และบานประตูฝั่งขวากลับลงมาเริ่มที่ภริยัตตชาดกที่ด้านล่างขึ้นไปจนสุดบานด้านบนที่เวสสันดรชาดก การวาดภาพแสดงเป็นฉากสำคัญของชาดกเรื่องนั้น ๆ ฉากเดียว ดังนั้นหากมีภาพเรื่องใดลบเลือนก็จะสามารถทราบได้ว่าเป็นชาดกเรื่องใดเพราะการลำดับอย่างเป็นระบบ ได้แก่

เตมียกุมารชาดก แสดงด้วยฉากที่พระเตมียกุมารทรงลงกำลังยกธารชธณะเมื่อนายสารถิสนันทะจะนำพระองค์ไปฝังตามคำสั่งของพระเจ้ากาสิกราชพระราชบิดา พระเตมียทรงยกธารชธณะด้วยสองพระกร ส่วนนายสนันทะนั่งถือจอบขุดดินหันมามองด้วยความแปลกใจ และยังมีม้าเทียมราชรถที่แตกตื่นควบหนีไปอีกด้วย

มหาชนกชาดก แสดงด้วยภาพภาพพระภิกษุกับเหล่านางสนมก้านัลซึ่งน่าจะเป็นตอนที่พระมหาชนกทรงสละราชสมบัติออกผนวช ภาพหญิงสาวแสดงกริยาร้องไห้ น่าจะหมายถึงนางสิวลีเทวีหรือพระมเหสีที่เศร้าโศกเสียใจเมื่อพระมหาชนกทรงผนวชจาริกออกสู่ป่าใหญ่

สุวรรณสามชาดก ภาพค่อนข้างลบเลือน แต่เห็นโชดเขา ฝูงกวาง และภาพบุคคลแต่งกายอย่างนักพรตฤๅษี ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของชาดกเรื่องนี้และตรงกับลำดับบนบานประตูพอดี คงเป็นตอนที่ทุกุลดาบสและนางปาริชาติและมารดาของพระสุวรรณสามซึ่งบำเพ็ญเป็นนักบวชดาบสอดทราบข่าวว่าสุวรรณสามบุตรชายถูกศรของกบิลยักษ์ราชสันชีวิตขณะอยู่ท่ามกลางหมู่สัตว์ป่าจึงเศร้าโศกเสียใจ

เนมิราชชาดก แสดงภาพพราหมณ์มีบุษบกยอดปราสาทคือตอนพระโพธิสัตว์เสด็จไปนรกสวรรค์ มีมาตลี เทวบุตรเป็นสารถีขับอยู่ด้านหน้า

มโหสถชาดก แสดงภาพตัวละครแต่งกายอย่างกษัตริย์พุดคุยกับหญิงและมีคนเฝ้าแยกเทียมวัว น่าจะหมายถึง ตอนที่พระมโหสถสนทนาเป็นคำใบ้กับนางอมราเทวีขณะที่นางกำลังจะนำอาหารไปให้บิดาที่ไถนาอยู่ ซึ่งเป็นฉากที่ต่างจากความนิยมในระยะหลังที่มักแสดงฉากร้อยเอ็ดกองทัพบกของพระเจ้าจุลนีบุกเมืองมิลิลา

ภุริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญานาคชรอบจอมปลวกมีคนอุดหาง คือตอนที่อาลัยมพายนี พราหมณ์จับนาคภุริทัตต ซึ่งเป็นฉากที่นิยมต่อเนื่องมานานของเรื่องนี้

จันทกุมารชาดก แสดงภาพปะรำพิธีมีบุคคลแต่งกายอย่างกษัตริย์นั่งอยู่ ด้านบนพระอินทร์เหาะลงมาหักฉัตร คือฉากที่พระเจ้าเอกสารพระราชบิดาทรงบูชาบุญพระจันทกุมารตามคำยุยงของขันฑ์ทาลพราหมณ์แล้วพระอินทร์ได้ลงมาช่วยเหลือ

พรหมนารถชาดก แสดงภาพนางกษัตริย์นั่งพนมมือ มีพรหมหีบคอนสาแหรกเหาะลงมาจากท้องฟ้า (ภาพค่อนข้างลบเลือน) เป็นเรื่องตอนที่นางจุจาราชเทวีอันเป็นธิดาของพระเจ้าอังคตราชซึ่งหลงมกมายไม่ประพฤติธรรม ได้ตั้งจิตอธิษฐานถึงเทพดาฟ้าดินให้มาดลใจพระราชบิดา พระโพธิสัตว์พรหมนารถจึงเอาภาชนะทองและคนโทแก้วใส่สาแหรกเหาะลงมาแสดงธรรมโปรดพระเจ้าอังคตราชให้กลับใจละจากมิจฉาภิภูลิ

วิรุณบัณฑิตชาดก ภาพพระโพธิสัตว์นั่งท่าสมาธิแสดงธรรมแก่ปุณณกัณษที่นั่งพนมมือฟังด้านข้าง

เวสสันดรชาดก แสดงฉากในกัณท์वनประเทศ คือพระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงอุ้มสองกุมารกัณหา-ชาลีออกจากพระนครเดินเข้าไปป่ามุ่งหน้ายังบรรณศาลาอันเป็นที่ทรงศีล

ภาพที่ 3 ภาพลายรดน้ำเรื่องทศชาติชาดกบนบานประตูตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

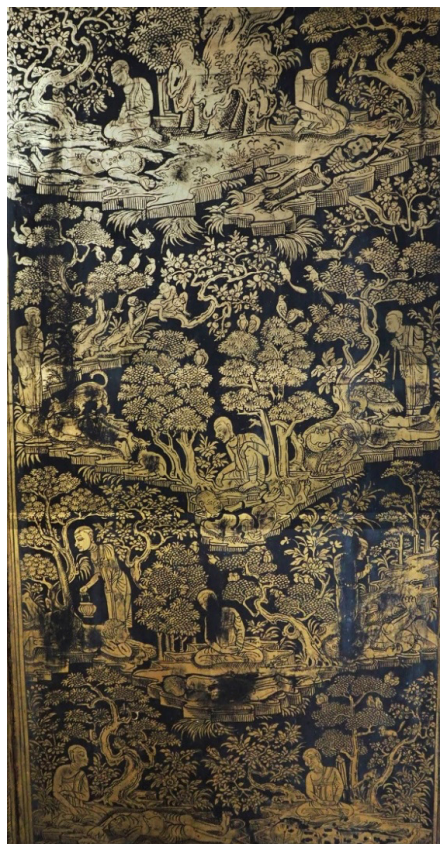
ที่มา : ผู้วิจัย

2. ภาพป่าหิมพานต์ : ฉากเรื่องพระสุธนมนโธราห์และอุเทนชาตก ? (ภาพที่ 4) บนผนังตู้ฝ่งซ้าย เต็มไปด้วยภาพธรรมชาติและสัตว์ป่าเช่น วัว ควาย แรด ช้างกวาง กระต่าย สิงโต ราชสีห์ เหมราช กิณรี-กิณรี เทพนรสีห์ และด้านล่างเป็นฉากอาศรมของฤๅษีนักบวช มีต้นนารีผลซึ่งเหล่าคนธรรพ์เหาะมาแย่งชิงกัน ภาพต้นไม้วาดอย่างไม้ตัดคือลำต้นหงิกงอ ตัดเส้นใบไม้เป็นใบ ๆ โขดเขาคลายก้อนหินเป็นหยักขรุขระ น่าจะเป็นการวาดภาพโดยได้รับเค้าโครงมาจากตู้พระธรรมบางใบในสมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ทว่ามีการลดทอนรายละเอียดลงจนยากจะสังเกตได้ว่าเป็นเรื่องราวใด ซึ่งจะได้อธิบายในส่วนข้างหน้าต่อไป

ภาพที่ 4 ภาพป่าหิมพานต์ซึ่งน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องอุเทนชาตกบนฝาตู้ฝ่งขวา
ตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

3. ภาพการปลงอศุภกรรมฐาน (ภาพที่ 5) บนผนังตู้ฝ่งขวา ภาพวาดพระภิกษุในอาภรณ์ต่าง ๆ คือ ยืน นั่งสมาธิ นั่งคุกเข่า นั่งชันเข่า เพื่อเพ่งพิจารณาศพนในแบบต่าง ๆ 10 ประการ เช่น ศพที่พองอืด ศพที่เหลือแต่กระดูก โดยมีการแบ่งภาพแต่ละประเภทออกเป็นชั้น ๆ เรียงซ้อนกันขึ้นไปโดยใช้พื้นดินที่เขียนเป็นขอบคล้ายตลิ่งน้ำแบ่งกันแต่ละชั้นออกจากกัน ต้นไม้ โขดเขาวาดแบบไม้ตัดเช่นกัน การครองจีวรของภิกษุมิทั้งแบบปกติคือห่มเฉียงพาดสังฆาฏิ บนบ่าซ้ายและห่มดองมีผ้ารัดอก

ภาพที่ 5 ภาพพระภิกษุปลงอศุภกรรมฐานบนฝาดูฝั่งซ้ายตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

องค์ประกอบของภาพเล่าเรื่องลายรดน้ำบนตู้พระธรรม

ในภาพรวมตู้ลายรดน้ำของวัดบ้านเก่ามีความคล้ายคลึงเป็นอันมากกับตู้พระธรรมหมายเลข กท.71 จากวัดนาคกลาง ธนบุรี⁴ ทั้งรูปแบบตู้ชาห์มู การประดับเชิงตู้แบบหูช้างเป็นวงโค้งหยัก รวมไปถึงการจัดวางภาพเล่าเรื่องที่เป็นภาพชาดก, ป่าหิมพานต์และการปลงอศุภกรรมฐาน เพียงแต่รายละเอียดบางอย่างแตกต่างกันไป เช่น การสลับกันระหว่างภาพชุดชาดกบนบานประตูและภาพเรื่องบนผนังตู้ฝั่งซ้ายกับขวา หรือเรื่องพระมโหสถแสดงภาพตอนสนทนาธรรมเป็นภาษามือกับนางเกรีปริพาชิกาแทนที่จะเป็นตอนที่สนทนากับนางอมรเทวี เป็นต้น

การจัดองค์ประกอบภาพชาดกเรียงกันเป็นแนวตั้งนี้ได้พบเช่นกันในตู้พระธรรม กท.71 แล้ว ยังมีตัวอย่างที่จัดไว้บนผนังตู้ด้านข้างอีกด้วยเช่นตู้พระธรรมหมายเลข กท.47 จากวัดนางชี ธนบุรี เพียงแต่มีการใช้ฉากในตอนของชาดกที่ต่างกันเล็กน้อย แสดงว่าระบบลำดับของการวาดทศชาติชาดกบนตู้พระธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์มีความแพร่หลายในภาพรวมเดียวกัน

ฉากที่ถูกเลือกจากทศชาติชาดกมาวาดบนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่านี้มีลักษณะที่ควรกล่าวถึงทั้งในประเด็นที่มีความคล้ายคลึงกับและแตกต่างจากจิตรกรรมรุ่นหลังลงมา

ภาพตอนพระเตมียชาดกบนตู้พระธรรมนั้นปรากฏฉากปกริยาของพระโพธิสัตว์ในตอนที่ทรงลงพละกำลังด้วยการยกกราชรถด้วยพระหัตถ์ข้างเดียว (ภาพที่ 6) อันมีลักษณะเป็นท่วงท่าที่ในจิตรกรรมพบมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

4. กรมศิลปากร, *ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์)* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 245.

ตอนปลายเป็นอย่างน้อยเช่นบนสมุดภาพไตรภูมิฉบับอยุธยา⁵ (ภาพที่ 7) ฉากยกราชรถบนตู้พระธรรมใบนี้จึงเป็นหลักฐานเชื่อมต่อรูปแบบของภาพพระเตมียชาดกจากสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ลงมาอย่างแพร่หลาย

ภาพที่ 6 ฉากพระเตมียกุมารลองกำลังยกราชรถ บนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 7 ฉากพระเตมียกุมารลองกำลังยกราชรถ จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 205.

5. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 205.

เรื่องพระมหาชนกที่แสดงตอนพระมหาชนกสละราชสมบัติออกบรรพชาพบว่ามียักษ์ในปูนปั้นเล่าเรื่องเทศาภิวัตน์โดย จ.ลพบุรีซึ่งเก่าถึงราวพุทธศตวรรษที่ 21 และมานิยามจากภาพเรือสำเภาที่พระมหาชนกโดยสารอัปปางในจิตรกรรมสมัยหลังลงมา⁶ดังเช่นบนตู้พระธรรมหมายเลข กท.47 ภาพนี้จึงแสดงความพิเศษของเรื่องพระมหาชนกที่วาดบนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

ฉากพระมโหสถตอนสนทนากับนางอมรเทวี บ่งชัดด้วยรูปบุคคลกำลังไถนาซึ่งหมายถึงบิดาที่นางอมรเทวีกำลังหาบข้าวต้มไปส่ง (ภาพที่ 8) แทบไม่พบความนิยมนวดกันแม้แต่ในตู้พระธรรมสมัยรัตนโกสินทร์ใบอื่น ๆ ที่วาดเทศาภิวัตน์นั้น เรื่องพระมโหสถยังมักแสดงเป็นตอนสนทนาภาษามือกับนางเอรีปริพาชิกา และในยุคต่อมานั้นภาพฉากพระมโหสถห้ามกองทัพอ 101 เมืองจะเป็นที่นิยมแพร่หลาย ภาพนี้จึงจึงเป็นเอกลักษณ์อีกประการของตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

ภาพที่ 8 ภาพพระมโหสถสนทนาภาษามือกับนางอมรเทวีที่กำลังหาบข้าวต้ม
ไปส่งให้บิดาที่ไถนา ตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

ส่วนภาพชาดกเรื่องอื่น ๆ นั้นส่วนใหญ่ใช้ฉากเป็นที่รู้จักกันดี เช่น พระโพธิสัตว์พญานาคอุริทัตตพันรอบจอมปลวกหรือราชรถของพระเนมิราชและมาตุลีสารีทอณแดนสวรรค์นรก เป็นต้น

เห็นได้ว่าเรื่องเทศาภิวัตน์บนบานตู้พระธรรมวัดบ้านเก่าแสดงถึงรูปแบบที่มีทั้งการเชื่อมต่อกับภาพเทศาภิวัตน์ในช่วงสมัยอยุธยาและมีรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นที่นิยมต่อมาในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ รวมทั้งลักษณะพิเศษคือฉากที่ไม่ค่อยพบในชาดกดังเช่นมโหสถสนทนากับนางอมรเทวี

ภาพชาดกแต่ละเรื่องถูกวาดลงบนแผ่นบานประตูอย่างต่อเนื่องกันโดยใช้ทิวทัศน์ในภาพเป็นตัวแบ่งคั่น บางครั้งใช้การเว้นภาพไว้เป็นช่องว่าง คล้ายมองจากมุมสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ (Bird eye view) ไม่ปรากฏเส้นเส้นเทาซึ่งมักใช้ในการแบ่งฉากในจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ฉากธรรมชาติเช่นโขดเขา ต้นไม้ วาดแบบประเพณีคือดูคล้ายไม้ตัด ตัดเส้นใบไม้เป็นใบรวมกันเป็นพุ่ม ส่วนอาคารในภาพมีการวาดแนวเฉียงแสดงความลึก รูปบุคคลมีขนาดใหญ่หากเทียบสัดส่วนกับพื้นที่เล่าเรื่อง ตัวละครสำคัญแต่งกายอย่างตัวพระตัวนาง ส่วนตัวละครชั้นรองหรือตัวฉากนั้นวาดอย่างสามัญชน ภาพรวมนั้นอาจเทียบได้กับจิตรกรรมฝาผนังที่หอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ ซึ่งเชื่อกันว่าวาดโดย

6. ประภัศร โพธิ์ศรีทอง, “ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดโล้ว,” วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 20, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2537), 45.

พระอาจารย์นาคที่เป็นช่างในยุคกรุงธนบุรีถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นการวาดรูปบุคคลขนาดใหญ่ อาคาร บ้านเรือนหรือศาลาเริ่มวาดแนวเฉียงแสดงมุมมองลึก และเริ่มใช้องค์ประกอบทิวทัศน์เป็นต้นว่าต้นไม้โขดหินเป็นตัวแบ่งฉากแต่ละตอนออกจากกันโดยไม่ได้ใช้เส้นสีเทาแต่เพียงอย่างเดียว⁷ จึงทำให้วิเคราะห์ได้ว่าการแบ่งพื้นที่ในภาพเล่าเรื่องบนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่าเป็นเทคนิคการวาดของช่างที่นิยมกันในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว

ภาพป่าหิมพานต์ที่ประกอบด้วยต้นไม้ขนานาชนิดรวมไปถึงต้นนารีผล มีบรรณศาลาของฤๅษีและเหล่าคนธรรพ์ วิทยธรหะมาแย่งชิงนารีผลกัน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาพบนตู้พระธรรมหมายเลข 25 (กพข.) สมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2323 (ภาพที่ 9) มีส่วนประกอบคล้ายคลึงกันได้แก่ฉากป่าเขาลำเนาไพรซึ่งมีสัตว์และมนุษย์ ต้นนารีผลและเหล่านักสิทธิ์วิทยธรที่พากันเหาะมาแย่งลูกนารีผลนั้น เวดล้อมไปด้วยบรรยากาศของป่าหิมพานต์⁸ ซึ่งเป็นภาพเล่าเรื่องอุเทนชาดกรวมอยู่กับสุธนชาดก (พระสุธน-มโนราห์) โดยตู้พระธรรมหมายเลข 25 นี้ระบุตัวละครของทั้งสองเรื่องชัดเจนคือภาพตัวพระสุธนกับนางมโนราห์ และภาพดาบสกำลังอุ้มทารกพระเจ้าอุเทนอยู่บนหน้าบรรณศาลาในป่า⁹ ขณะที่ตู้พระธรรมวัดบ้านเก่านั้นวาดเฉพาะฉากโดยรวมคือป่าหิมพานต์ ส่วนภาพด้านล่างนั้นมีดาบสนั่งในบรรณศาลามองดูฝูงช้าง (ภาพที่ 10) เนื่องจากเนื้อเรื่องกล่าวว่าพระเจ้าอุเทนซึ่งถูกเก็บมาเลี้ยงได้เรียนวิชาเรียกช้างจากดาบสผู้เป็นพ่อบุญธรรม ภาพนี้จึงน่าจะสื่อถึงเรื่องอุเทนชาดกได้เช่นกัน และยังปรากฏในตู้พระธรรมใบอื่น ๆ สมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ตู้หมายเลข กท.20 หรือตู้หมายเลข กท.71¹⁰ ซึ่งการวาดฉากป่าหิมพานต์โดยไม่มีบริบทอื่น ๆ ประกอบนี้ยังเป็นที่น่าสงสัยถึงคติและความหมาย ภาพป่าหิมพานต์ของตู้พระธรรมวัดบ้านเก่าจึงอาจเป็นการเขียนขึ้นโดยได้เค้าโครงภาพจากเรื่องดังกล่าวในตู้พระธรรมที่สร้างขึ้นก่อนไม่นานมาเป็นต้นแบบเพียงแต่ลดทอนรายละเอียดลง

ส่วนภาพปลงอสุภกรรมฐานนั้นแม้โดยทั่วไปมักคุ้นเคยกันว่านิยมกันในจิตรกรรมช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งมักเน้นพระธรรมวินัย¹¹ แต่การปรากฏภาพชุดนี้บนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่าซึ่งมีอายุสมัยตรงกับรัชกาลที่ 1 คงเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดนี้คงมีมาก่อน สัมพันธ์กับภาพการปลงอสุภกรรมฐานที่ปรากฏเป็นจิตรกรรมบนบานประตูหอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม (ภาพที่ 11) ที่เชื่อกันว่าเป็นฝีมือของพระอาจารย์นาคในยุคแรกเริ่มของกรุงรัตนโกสินทร์หรือเก่ากว่านั้นเล็กน้อย¹² มีภาพการปลงอสุภกรรมฐานกับศพทั้ง 10 แบบแต่รายละเอียดของศพแต่ละแบบไม่ชัดเจนตรงตามในข้อบัญญัติ คงเห็นรูปแบบเช่น ศพที่มีน้ำเหลืองไหล ศพที่มีสัตว์กัดแทะ และศพเหลือแต่กระดูกที่เด่นชัดรวมทั้งการถือไม้เท้าของพระสงฆ์ที่คล้ายกัน (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 9 ฉากป่าหิมพานต์ในเรื่องสุธนชาดกและอุเทนชาดกบนตู้พระธรรมหมายเลข 25 (กพข.) สมัยกรุงธนบุรี
ที่มา : ผู้วิจัย

7. ประภัศร์ ชูวิเชียร, ศิลปะกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : มติชน, 2562), 99-103.

8. กรมศิลปากร, ตูลายทอง ภาค 1 (สมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523), 299.

9. อมรา ศรีสุชาติ, “โบราณวัตถุสื่อลายลักษณ์อักษรในรัชสมัยธนบุรี,” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 59, ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม 2559), 121.

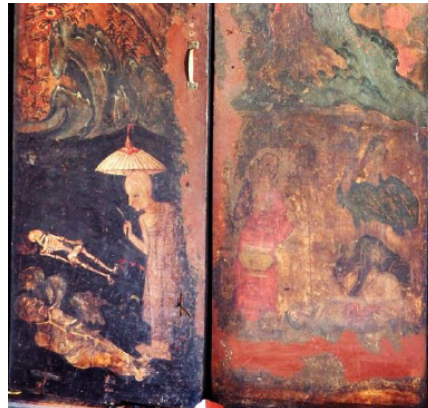
10. กรมศิลปากร, ตูลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 59, 247.

11. ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2563), 472.

12. ประภัศร์ ชูวิเชียร, ศิลปะกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : มติชน, 2562), 101-103.

ภาพที่ 10 ภาพทึบในบรรณศาลากำลังมองฝูงช้าง ตูพระธรรมวัดบ้านเก่า อาจหมายถึง
ส่วนหนึ่งของเรื่องอุเทนชาดกดังเช่นที่เคยพบบนตูพระธรรมหมายเลข 25 ก็ได้
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 11 จิตรกรรมภาพปลงอศุภกรรมฐานบนบานประตูหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 12 ภาพการปลงอศุภกรรมฐานบนตูพระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

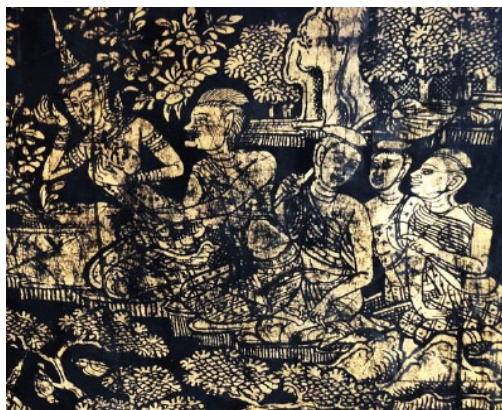
รูปลักษณะลีลา เทคนิคการเขียนลายรดน้ำตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

ลวดลายรดน้ำประดับตู้พระธรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ตามความเห็นของนักวิชาการได้เคยกล่าวถึงว่ายังมีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะอยุธยา เช่นการใช้กระหนกเปลว การวาดโชดเขา ต้นไม้ ทิวทัศน์ต่าง ๆ แต่ก็ขาดความเป็นเอกภาพลงจากสมัยอยุธยาบ้างดังเช่นตู้พระธรรมวัดระฆังโฆสิตาราม¹³ ที่สำคัญที่พบในภาพลายรดน้ำของตู้พระธรรมวัดบ้านเก้านี้ได้แก่การวาดต้นไม้มีลำต้นและกิ่งก้านหักงอคล้ายไม้ดัด วาดใบไม้ดอกไม้อัดแน่นเป็นใบ ๆ ส่วนโชดเขามีลักษณะที่เรียกว่า “เขาไม้” คือเว้าแหว่งคล้ายซากขอนต้นไม้ผุร่อน

ส่วนการวาดภาพบุคคลนั้นแบ่งออกเป็นตัวละครหลักที่แต่งกายแบบเครื่องทรงกษัตริย์หรือนักบวช แสดงท่าทางแบบนาฏลักษณ์ กับตัวละครระดับรองหรือ “ภาพกาก” วาดแสดงการแต่งกายแบบสามัญชนทั่วไป แสดงอาการปฏิกิริยาเสมือนจริงเช่นยกไม้ยกมือ หกล้มหลุกหลุกคลานตามเนื้อเรื่อง (ภาพที่ 13) แต่ท่วงทีกริยาในภาพรวมยังคงเรียบง่ายไม่ตลกค่อนองโลดโผน ส่วนใบหน้ายังไม่แสดงสีหน้าอารมณ์เหมือนอย่างที่จะพบในจิตรกรรมฝาผนังรุ่นรัชกาลที่ 3 ลงมา¹⁴ รูปสตรียัคน้องนางอวาวาดกันเป็นรูปกลม (ภาพที่ 14) ซึ่งต่างจากความนิยมภาพสตรีที่ร่างแบบบางกว่าในช่วงหลังลงมาเช่นกัน¹⁵

ภาพที่ 13 ภาพตัวพระ-ตัวนางที่สวมเครื่องทรงอย่างกษัตริย์แสดงท่าทางแบบนาฏลักษณ์ (บนซ้าย) และตัวกากหรือสามัญชนที่สวมเสื้อผ้ามีอาการปฏิกิริยาแบบสมจริง (ล่าง) ฉากเรื่องจันทกุมารชาดก ตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 14 ภาพสตรีที่วาดอย่างอุดมคติคือร่างกายค่อนข้างอวบและวาดกันเป็นรูปกลม
ฉากเรื่องมหาชนกชาดก ตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า
ที่มา : ผู้วิจัย

13. ประยูร อุลูชาภู, ศิลปะลายรดน้ำ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2533), 20-21, 79-83.

14. สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 91-102.

15. สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 71.

ลายรดน้ำที่ปรากฏบนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่ามีภาพเล่าเรื่องพร้อมฉากแตกต่างไปจากกลุ่มตู้พระธรรมที่นิยมใช้ลายกระหนกคล้ายภาพหรือกระหนกเครือเถาซึ่งแม้จะปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายดังเช่นตู้พระธรรมวัดเชิงหวาย¹⁶ และสืบมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ระยะแรก ๆ ด้วย ดังเช่นตู้พระธรรมหมายเลข กท.27 จากวัดราชบูรณะราชวรวิหาร (วัดเลียบ) มีจารึก พ.ศ. 2337 โดยโครงสร้างกระหนกคล้ายภาพเต็มผืนตู้นี้ได้รับความนิยมวาดบนตู้พระธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ราวสมัยรัชกาลที่ 2-3 เป็นต้นมา โดยตัวแผงลายกระหนกบนตู้พระธรรมได้ถูกจัดระเบียบมีกรอบแนวลายเป็นช่องเรขาคณิตชัดเจนและมีภาพเล่าเรื่องพุทธศาสนาหรือภาพจับเรื่องรามเกียรติ์ที่แทรกเป็นรูปขนาดเล็ก ๆ ภายในแผงเครือลายกระหนก¹⁷ อันเป็นระเบียบการวางผูกลายบนตู้พระธรรมรุ่นหลังที่ต่างไปชัดเจนจากตู้ในช่วงอยุธยาตอนปลายถึงแรกเริ่มรัตนโกสินทร์

อย่างไรก็ดีช่างผู้สร้างและเขียนภาพลายรดน้ำเรื่องราวต่าง ๆ บนตู้พระธรรมวัดบ้านเก่านี้แม้จะมีฝีมืออยู่ในขั้นที่ดีแต่เส้นสายลายวาดยังมีลักษณะไม่นิ่ง บางส่วนยังเขียนแบบคร่าว ๆ เช่นลายหน้ากระดานขอบตู้ จึงถือว่าเป็นลักษณะงานที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นเองซึ่งจะสัมพันธ์กับจารึกบนตู้ที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

จารึกฐานตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า

นอกเหนือจากความสมบูรณ์และสวยงามเชิงช่างฝีมือโบราณในการประดับลายรดน้ำเป็นภาพเล่าเรื่องทางพุทธศาสนาต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความสำคัญของตู้พระธรรมใบนี้คือลายลักษณ์อักษรสำคัญของลุ่มน้ำระยองสมัยแรกกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นอักษรไทยภาษาไทยว่า (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 จารึกฐานตู้พระธรรมวัดบ้านเก่า อักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2332
ที่มา : ผู้วิจัย

“ดูใบนี้ของทาสพานบ้านเก่ามีใจสทาสงดูไว้ในพระสาครหา ขอบประใจแก่พระนิพานลวงแล้ว พระพุทธศักราชใดแล้ว ๒๓๓๒ พระวษาเสดเดอินใดแล้ว ๘ เดือน เสดวันใดแล้ว ๒๖ วัน แลแล้วแต่นวัน ๔ ๑๑๒ ๓ คำ ปรีกาเอกศกเสดแล้ว ฯ”

ถอดความได้ว่า เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่าได้มีศรัทธาสถาสร้างตู้พระธรรมนี้ขึ้นไว้ในปี พ.ศ. 2332 เดือน 8 เสด 26 วัน แล้วเสร็จเมื่อวันพุธขึ้น 12 ค่ำเดือนสาม เป็นปีระกาเอกศก (จุลศักราช 1151) โดยเมื่อเทียบวันปฏิทินแบบปัจจุบัน

16. กรมศิลปากร, ตู้ลายทอง ภาค 1 (สมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523), 224-231.

17. ดูตัวอย่างตู้พระธรรมที่สมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งนิยมลายกระหนกคล้ายภาพเป็นจำนวนมากใน กรมศิลปากร, ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 1-333.

จะตรงกับวันพุธที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2333¹⁸ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปีที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หรือหลังจากสร้างกรุงเทพฯ แล้วได้ 8 ปี คำว่า “สมภารบ้านเก่า” นี้ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าตัวพระธรรมได้ถูกสร้างขึ้นที่วัดแห่งนี้แน่นอน ไม่ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นใด

ตัวอักษรที่ใช้เป็นอักษรไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ โดยยังมีอักขรวิธีแบบเก่า เช่น การเขียน พร ควบเป็นเส้นต่อเนื่องกันในคำว่า พระ¹⁹

การจารึกบนตัวพระธรรมนั้นใช้เขียนเส้นหดาลบนพื้นรักก่อนปิดทองแล้วรดน้ำทำให้เกิดตัวหนังสือสีดำบนพื้นสีทองเช่นเดียวกับกรรมวิธีของลวดลายประดับบนตู้นี้ จึงเชื่อได้ว่าเป็นจารึกที่ไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงหรือเขียนเพิ่มเติมในภายหลัง และยังสอดคล้องกับรูปแบบทางศิลปกรรมของลายรดน้ำที่ปรากฏอยู่ด้วยว่ามีลักษณะอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างจิตรกรรมแบบอยุธยาตอนปลายเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นจารึกนี้จึงมีคุณค่าในการกำหนดอายุตัวพระธรรมของวัดบ้านเก่าอย่างชัดเจนว่าสร้างขึ้นในระยะแรกเริ่มของศิลปะรัตนโกสินทร์ และเป็นหลักฐานในการใช้กำหนดอายุตัวพระธรรมและลายรดน้ำที่เป็นภาพเล่าเรื่องทางพุทธศาสนา รวมถึงตัวลายประดับต่าง ๆ ได้ชัดเจน

วิเคราะห์สรุป : มรดกทางวัฒนธรรมชิ้นสำคัญของประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเมืองระยอง

ตัวพระธรรมวัดบ้านเก่าในภาพรวมเป็นตู้ชาหมูลายทองซึ่งมีรูปแบบเดียวกันกับตัวพระธรรมทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา (อยุธยา-ธนบุรี-รัตนโกสินทร์) เรื่องราวที่วาดประดับนั้นเป็นทศชาติชาดก อุเทนชาดกและการปลงศพกรรมฐานซึ่งเทียบเคียงได้กับที่พบบนตัวพระธรรมบางใบในศิลปะกรุงธนบุรีและศิลปะแรกเริ่มของกรุงรัตนโกสินทร์โดยจารึกที่ฐานตู้มีอายุสมัยชัดเจนใน พ.ศ. 2332 (ตามตัวเลขในจารึก)

ข้อมูลนี้สนับสนุนถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนชายฝั่งทะเลตะวันออกอย่างเมืองระยองขึ้นในระยะแรกเริ่มของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งคงเป็นผลสืบเนื่องจากการใช้เมืองระยองนี้เป็นฐานกำลังในการกอบกู้บ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ ศูนย์กลางที่ราชธานีกรุงเทพฯ คงให้ความสำคัญกับพื้นที่นี้ต่อมาโดยมีกระบวนการทางศาสนาเพื่อฟื้นฟูชุมชนต่าง ๆ ดังเช่นการจัดทำหรือรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกและสร้างตัวพระธรรมไว้เก็บรักษา ซึ่งอาจรวมไปถึงการสร้างหอไตรกลางน้ำดังที่ปรากฏให้เห็นที่วัดบ้านเก่านี้ด้วย

อายุสมัยของตู้และจารึกระบุว่าสร้างขึ้นที่ “บ้านเก่า” นี้ชวนให้คิดได้ว่าผู้สร้างคงจะต้องมีชีวิตอยู่ในรอยต่อระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากสมัยอยุธยาตอนปลาย กรุงธนบุรี เข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ด้วย ที่สำคัญคือแบบอย่างภาพเขียนลายรดน้ำซึ่งเทียบได้กับงานจิตรกรรมที่ตกทอดอยู่ในท้องถื่นลุ่มน้ำระยองนี้ ถือเป็นตัวอย่างที่หาได้ยากในพื้นที่ในปริมณฑลทางวัฒนธรรมของกรุงรัตนโกสินทร์ในระยะเวลาเดียวกันด้วย

อนึ่งการจารึกระบุวันเวลาสร้างตัวพระธรรมใบนี้สะท้อนให้เห็นว่าลุ่มน้ำเมืองระยองในระยะนั้นมีความเจริญขึ้นเป็นอันมาก เป็นหลักฐานของแบบอย่างงานประณีตศิลป์และจิตรกรรมในยุคแรกเริ่มของรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี ถือเป็นมรดกทางศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ที่ล้ำค่าที่สุดของเมืองระยองชิ้นหนึ่งที่ควรอนุรักษ์ไว้ด้วยความเหมาะสม

18. นับเดือนแบบโบราณจะเริ่มที่เดือนห้า ดังนั้นเดือนสามในแต่ละปีจะมาถึงหลังเดือนแปด ส่วนปีเทียบปฏิทินปัจจุบันเดือนมกราคมจะพ้นจากปี พ.ศ. 2332 เข้าสู่อีกปีใหม่แล้วคือ พ.ศ. 2333

19. วิโรจน์ ผดุงสุนทรารักษ์, *อักษรไทยและอักษรขอมไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2540), 119.

บรรณานุกรม

- Fine Art Department. *Gold Gilded Lacquered Cabinet Part I (Ayutthaya and Thonburi Period)*. Bangkok: Fine Art Department, 1980.
กรมศิลปากร. *ตู้ลายทอง ภาค 1 (สมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี)*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.
- Fine Art Department. *Gold Gilded Lacquered Cabinet Part II (Rattanakosin Period)*. Bangkok: Fine Art Department, 1986.
กรมศิลปากร. *ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์)*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529.
- Leksukhum, Santi. *Thai Mural Painting in King Rama III Period: Mind Changing, the Expression Following Changed*. Bangkok: Muang Boran Publishing, 2015.
สันติ เล็กสุขุม. *จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548.
- Maneesaeng, Amnat. "Wat Ban Kao." In *Benchaleela*, 12-15. Rayong: Conservation Environment of Art Unit Rayong Cultural Center, 1997.
อำนาจ มณีแสง. "วัดบ้านเก่า." ใน *เบญจลีลา*, 12-15. ระยอง : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดระยอง, 2540.
- Phadungsuntrak, Wiroj. *Thai and Thai-Khmer Scripts*. Bangkok: Ramkhamheang University Press, 1997.
วิโรจน์ ผดุงสุนทรารักษ์. *อักษรไทยและอักษรขอมไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2540.
- Phosithong, Praphatsorn. *Art of Krung Thonburi*. Bangkok: Matichon, 2019.
ประภัศร์ ชูวิเชียร. *ศิลปะกรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2562.
- Phosithong, Praphatsorn. "Iconography and Art Forms of Stucco on Vihara Hall at Wat Lai." *Muang Boran Journal* 20, no. 4 (October-December 1994): 42-56.
ประภัศร์ โพธิ์ศรีทอง. "ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่." *วารสารเมืองโบราณ* ปีที่ 20, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2537): 42-56.

Pictorial Book of Three Worlds Manuscripts in Ayutthaya and Thonburi Period. Bangkok: Fine Art Department, 1980.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.

Prayoon Uluchada. *The Art of Gold Gilded Lacquer Motif.* Bangkok: Muang Boran Publishing, 1990.

ประยูร อุลูชาณะ. ศิลปะลายรดน้ำ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2533.

Prince Damrongrajanubhab. *Life and Work of Sunthorn Phu.* 10th edition. Sermwit Bannakhan, 1975.

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518.

Saisingha, Sakchai. *Buddhist Art of Rattanakosin Development and Converted Concept of Artisan.* 2nd edition. Bangkok: Muang Boran Publishing, 2020.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2563.

Srisuchart, Amara. "Literature Antiquities of Southern Thai in Thonburi Period." *Silpakorn Journal* 59, no. 5 (September-October 2016): 118-127.

อมรา ศรีสุชาติ. "โบราณวัตถุสื่อลายลักษณ์อักษรใต้ รัชสมัยธนบุรี" *นิตยสารศิลปากร* ปีที่ 59, ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม 2559): 118-127.